

Research Paper

Identifying the Geopolitical Role of Iran in Curbing Terrorism from 2001 to 2020 in the Middle East

Ahmed Bargahi ^a, Hamed Mohaghig Nia ^{b*}, Jahanbakhsh Moradi ^c

^a. PhD student, Department of Political Science, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran

^b. Assistant Professor, Political Science Department, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran.

^c. Assistant Professor, Department of Political Science, Ilam Branch, Islamic Azad University, Ilam, Iran

ARTICLE INFO

Keywords:

*Geopolitical Approaches,
Foreign Policy, Geo-culture,
Defensive Realism*

ABSTRACT

In recent decades, the Middle East region has been involved in terrorism and terrorist movements, especially the spread of extremist religious movements. In such a way that the majority of terrorist incidents in the world occur in countries such as Afghanistan, Syria, Iraq, Yemen, etc., and for this reason, the Middle East has become the subject of many bilateral or multilateral international discussions regarding facing the crises arising from these terrorist currents. In addition, the Islamic Republic of Iran, for various geopolitical reasons, under the influence of the spread of terrorism, has played its role in confronting these currents. In this research, which is analyzed in an analytical-descriptive method, the results of the research in response to the main question that "Iran's geopolitical logic in dealing with terrorism in the regional environment (2001-2020) was influenced by what factors" It shows that the logic of the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in relation to countering terrorism in some regions such as Afghanistan and Syria has been influenced by geopolitical approaches (defensive realism) and in some regions such as Iraq and Yemen, it has been influenced by geo-cultural approaches. In this research, the causes and reasons for such propositions in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran in the fight against terrorism in the Middle East region have been discussed in detail.

Citation: Bargahi, A., Mohaghegh Nia, H., & Moradi, J. (2023). Identifying Iran's geopolitical role in curbing terrorism from 2001 to 2020 in the Middle East region. *Geography (Regional Planning)*, 13(50), 82-94.

 <http://doi.org/10.22034/jgeoq.2023.379945.3985>

* .Corresponding author (Email: mohagheghna7877@gmail.com)

Extended Abstract

Introduction

In recent decades, the Middle East region has been involved in terrorism and terrorist movements for several reasons, especially the spread of extremist religious movements; So that the majority of terrorist incidents in the world occur in countries such as Syria, Iraq, Pakistan, Afghanistan, etc., and for this reason, the Middle East is the subject of many bilateral or multilateral international discussions regarding facing the crises arising from these currents. has become terrorist and the Islamic Republic of Iran has played its role against these currents due to various geopolitical reasons under the influence of the spread of terrorism. In the meantime, the cooperation of the Islamic Republic with the Western coalition led by the United States in the war with the Afghan Taliban after the terrorist events of September 11, 2001, which was led by the Al-Qaeda movement based in Afghanistan, in order to help the countries of the Middle East region such as Iraq and Syria, which coincided with the beginning of the wave of awakening Islamic and the developments known as the Arab Spring were involved in the expansion of terrorist activities of radical Islamic currents such as Al-Qaeda and the Islamic State of Iraq and the Levant and other terrorist groups, showing the effective role of the Islamic Republic of Iran in the fight to counter the growth of terrorist currents and contain them during the two The last decade in the Middle East region has had, among these, one of the unknown points in the researches about the foreign policy of the Islamic Republic in relation to terrorist movements, is the categorization and formatting of these approaches in the form of one of the political and geopolitical theories that, despite the fact that Each of them has strong foundations of important political theories, but alone they cannot answer the analysis of the approach of the Islamic Republic of Iran in dealing with terrorist movements in the Middle East region.

Methodology

The research is applied in terms of purpose, descriptive in terms of inference method, and qualitative in terms of data nature. The method of data collection in this research is library and documentary; In this way, Bargahi, A., Mohaghegh Nia, H., & Moradi, J. (2023). Identifying Iran's geopolitical role in curbing terrorism from 2001 to 2020 in the Middle East region. *Geography (Regional Planning)*, 13(50), by referring to the published first-hand works, they have been explained and analyzed based on the geopolitical approach.

Results and discussion

Because the political-economic importance and the geopolitical position of the land of Afghanistan as well as the regional position of this country for America from the point of view of strengthening its regional position and presence to contain China, Russia, Iran and Pakistan made the equations of Afghanistan's regional relations with its neighbors complicated and having many variables. In this context, the US effort to rebuild its 14-year presence in Afghanistan for the purposes of exploiting the country's resources and regional exploitation of its

presence in Afghanistan has always been the focus of Iranian policy makers; However, despite the long presence of the United States in Afghanistan, which was carried out at enormous material and spiritual costs, with unclear goals and to the detriment of the people of this country, it has not been able to provide effective assistance in establishing security and establishing peace and stability in this country and starting the process of development and modernization. Slow down in Afghanistan! Except that every now and then news of the looting of the country's mines by the American military or economic companies is leaked to the media, and important parts of this country are still under the control of the Taliban, and the fields for the activities of ISIS and other militant groups were more or less provided. It is in such a situation that due to the territorial and political power of the Taliban, this group has been able to convince the public opinion inside and outside of this country that it is an important and undeniable weight in the equation of political stability and the establishment of peace and security in this country. Therefore, various actors in Afghanistan tried to increase their political weight by using their influence levers, each of them from the perspective of their goals, ambitions, approach and backgrounds, to influence the domestic scene of Afghanistan.

Conclusion

All in all, Iran's approach in facing terrorism in Syria based on geopolitical logic can be said that the developments of the Arab world are important for Iran both from the perspective of "interests" and "values". In terms of interests, the issues are mainly centered on the transfer of governments and its effects on bilateral relations and regional stability, equations related to the balance of power and the role of regional and extra-regional actors, and economic and political interests in general. In terms of values, these developments are important in terms of following the slogans of the Islamic Revolution, mainly on the axis of supporting popular movements, fighting against the role of foreigners in the region and realizing "Islamic unity". Since the beginning of these developments, the main effort of Iran's foreign policy has been how to establish a balance between providing "interests" and pursuing "value" demands.

Keywords: Geopolitical Approaches, Foreign Policy, Geo-culture, Defensive Realism.

شناسایی نقش ژئوپلیتیکی ایران در مهار تروریسم از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ در منطقه خاورمیانه

احمد بارگاهی - دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

حامد محقق نیا^۱ - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

جهانبخش مرادی - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد ایلام، دانشگاه آزاد اسلامی، ایلام، ایران

چکیده

اطلاعات مقاله

در دهه‌های اخیر، منطقه خاورمیانه به دلایل متعددی، درگیر تروریسم و جریان‌های تروریستی، به‌ویژه گسترش جریان‌های تندرو دینی شده است؛ بطوری که عمده حوادث تروریستی جهان در کشورهای نظیر افغانستان، سوریه، عراق، یمن و... رخ می‌دهد و به همین دلیل، خاورمیانه موضوع بسیاری از گفتگوهای دو یا چندجانبه بین‌المللی کشورها در خصوص مواجهه با بحران‌های برخاسته از این جریان‌های تروریستی شده است و جمهوری اسلامی ایران نیز به دلایل مختلف ژئوپلیتیکی، تحت تأثیر گسترش تروریسم، به ایفای نقش خود در مقابله با این جریان‌ها پرداخته است. در این پژوهش که به روش تحلیلی - توصیفی به واکاوی ابعاد پژوهش پرداخته می‌شود، نتایج پژوهش در پاسخ به سؤال اصلی مبنی بر اینکه «منطق ژئوپلیتیکی ایران در مقابله با تروریسم در محیط پیرامونی منطقه‌ای (۲۰۰۱-۲۰۲۰) متأثر از چه عواملی بوده است؟»، بیانگر آن است که منطق سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با مقابله با تروریسم در برخی مناطق همچون افغانستان و سوریه متأثر از رهیافت‌های ژئوپلیتیکی (واقع‌گرایی تدافعی) و در برخی مناطق همچون عراق و یمن، متأثر از رهیافت‌های ژئوکالچری بوده است که در این پژوهش به تفصیل، به علل و چرایی چنین گزاره‌ای در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با تروریسم در منطقه خاورمیانه پرداخته شده است.

واژگان کلیدی:

رهیافت‌های ژئوپلیتیکی، سیاست خارجی، ژئوکالچر، واقع‌گرایی تدافعی

استناد: بارگاهی، احمد، محقق نیا، حامد، و مرادی، جهانبخش. (۱۴۰۲). شناسایی نقش ژئوپلیتیکی ایران در مهار تروریسم از سال

۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ در منطقه خاورمیانه. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۰): ۸۲-۹۴.

 <http://doi.org/10.22034/jgeog.2023.379945.3985>

مقدمه

تروریسم گرچه پدیده‌ای جدیدی نمی‌باشد، اما در عصر حاضر به عنوان یکی از معضلات مهم جهانی، گریبانگیر بسیاری از دولت‌ها شده است و چنان گسترش یافته که بسیاری از معادلات بین‌المللی را متأثر کرده است؛ به طوری که حوزه نفوذ این پدیده، حتی حاکمیت برخی کشورها را به چالش کشیده و بسیاری را نیز به اندیشه مقابله با آن واداشته است. از این رو، ارائه راهبردهای ضد تروریستی جامع و مانع که با توجه به رویکردهای مختلف در نگرش به تروریسم تدوین شده باشد به امری ضروری تبدیل شده است؛ کما اینکه این موضوع در رابطه با سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز در ارتباط با نوع مواجهه با پدیده تروریسم در کلیه وجوه آن به‌ویژه در حوزه خاورمیانه در دیدگاه‌های تحلیل‌گران، پژوهشگران و سیاست‌گذاران دستگاه سیاست خارجی بیش از پیش دیده می‌شود. در دهه‌های اخیر، منطقه خاورمیانه به دلائل متعددی درگیر تروریسم و جریان‌های تروریستی به ویژه گسترش جریان‌های تندرو دینی شده است؛ به طوری که عمده حوادث تروریستی جهان در کشورهای نظیر سوریه، عراق، پاکستان، افغانستان و... رخ می‌دهد و به همین دلیل، خاورمیانه موضوع بسیاری از گفتگوهای دو ویا چندجانبه بین‌المللی کشورها در خصوص مواجهه با بحران‌های برخاسته از این جریان‌های تروریستی شده است و جمهوری اسلامی ایران نیز به دلائل مختلف ژئوپلیتیکی تحت تأثیر گسترش تروریسم، به ایفای نقش خود در مقابله با این جریانات پرداخته است. در این میان همکاری جمهوری اسلامی با ائتلاف غرب به رهبری امریکا در جنگ با طالبان افغانستان پس از حوادث تروریستی یازده سپتامبر ۲۰۰۱ که از سوی جریان القاعده مستقر در افغانستان رهبری شده بود تا کمک به کشورهای منطقه خاورمیانه همچون عراق و سوریه که همزمان با شروع موج بیداری اسلامی و تحولات موسوم به بهار عربی درگیر گسترش فعالیت‌های تروریستی جریان‌های تندرو اسلامی همچون القاعده و دولت اسلامی عراق و شام و دیگر گروه‌های تروریستی شده بودند، نشان از نقش‌آفرینی مؤثر جمهوری اسلامی ایران در مبارزه برای مقابله با رشد جریان‌های تروریستی و مهار آن‌ها در طول دو دهه اخیر در منطقه خاورمیانه داشته است در این میان یکی از نکات مجهول در پژوهش‌های انجام شده در خصوص سیاست خارجی جمهوری اسلامی در قبال جریان‌های تروریستی، دسته‌بندی و قالب‌بندی این رویکردهای در قالب یکی از نظریه‌های مطرح سیاسی و ژئوپلیتیکی می‌باشد که با وجود اینکه هر یک دارای بنیان‌های قوی از نظریه‌های سیاسی مهم می‌باشد اما به تنهایی نمی‌توانند پاسخگوی تحلیل و واکاوی رویکرد جمهوری اسلامی ایران در مقابله با جریان‌های تروریستی در منطقه خاورمیانه باشد.

پژوهش حاضر با توجه به مؤلفه‌های فوق به دنبال آن است که نقش ژئوپلیتیکی ایران در مهار تروریسم از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ در منطقه خاورمیانه از چه منطقی تبعیت می‌کند؟ آیا از منطق ژئوپلیتیکی تبعیت می‌کند و متأثر از این رهیافت‌ها بوده؟ یا از منطق ژئوکالچر متأثر بوده و استفاده کرده؟ یا سؤال مهم‌تر این که چه تئوری‌هایی می‌توان در تحلیل و تبیین ابعاد این پژوهش می‌تواند به کمک ما بیاید؟ که در این پژوهش به بررسی آن پرداخته می‌شود. نوآوری این پژوهش در این است که سعی می‌کند تا نقش ژئوپلیتیکی ایران را به جای نقش ایدئولوژیکی آن، مورد تحقیق قرار دهد و تروریسم در منطقه و مدیریت ایران در این خصوص را از نگاه ایدئولوژی تحلیل کند.

مبانی نظری

منطقه ژئوپلیتیکی

مفهوم منطقه^۱ یکی از مفاهیم اساسی در مطالعات جغرافیایی به‌طور اعم و مطالعات جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک به‌طور اخص است. در مباحث دانش جغرافیا، منطقه به محدوده‌ای از کره زمین اطلاق می‌گردد که دارای ویژگی‌ها و خصوصیات برجسته و خاص خود است؛ به عبارتی دیگر، این ویژگی‌ها و خصوصیات برجسته و خاص، جزئی از ذات آن منطقه است و آن منطقه به چنین ویژگی‌ها و خصوصیات برجسته و خاص شناخته می‌شود و بر این اساس این منطقه را از سرزمین (منطقه) هم‌جوار خود جدا می‌سازد، به طوری که در منتهی‌الیه آن منطقه، این ویژگی‌ها و خصوصیات روبه‌زوال رفته و روبه

^۱. Region

اضمحلال می‌رود. در مطالعات ژئوپلیتیک، منطقه و مباحث مرتبط با آن همچون عناصر و عوامل پیوند دهنده یک محیط سیاسی، نقش آفرینی یک منطقه ژئوپلیتیک در عرصه جهانی و ... همواره یکی از مباحث مهم در مطالعات ژئوپلیتیک بوده است. واژه «منطقه» در جغرافیای سیاسی به گونه‌ای تصادفی استفاده نمی‌شود و به یک فضای جغرافیایی که از یک سلسله پدیده‌های مشابه و عوامل پیونددهنده اجزای تشکیل دهنده آن محیط برخوردار باشد، هم از نظر محیط فیزیکی و هم از دید محیط انسانی اطلاق می‌شود (مجتهد زاده، ۱۳۸۶: ۱۹۵). مناطق جغرافیایی بر پایه یک یا چند خصیصه ساختاری نظیر کالبد فضا، نوع اقلیم، نوع زبان، نوع دین و مذهب، نوع و سطح فرهنگ و تمدن و یا خصیصه‌های کارکردی نظیر تولید محصول و یا عملکردهای اقتصادی، اجتماعی، ارتباطی، فرهنگی، سیاسی و غیره تعیین هویت می‌شوند. منطقه یک اصطلاح جغرافیایی است که در صورت بردارشدن عناصر و خصیصه‌های آن از حیث سیاسی، تغییر ماهیت داده و به منطقه ژئوپلیتیک تبدیل می‌شود (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۱)؛

بی‌بیانی دیگر، منطقه یک سرزمین نسبتاً وسیع از یک و یا یک قاره است که دارای ویژگی‌های طبیعی و یا انسانی متمایزی نسبت به منطقه همسایه خود می‌باشد. منطقه به عنوان زیرمجموعه فضای جغرافیایی سطح کره زمین بخشی از آن است که به لحاظ ساختاری و یا کارکردی از تجانس و یگانگی برخوردار می‌باشد و بر پایه خصیصه‌های ساختاری و یا کارکردی از مناطق همجوار خود متمایز می‌گردد. منطقه می‌تواند خشکی پایه، آب‌پایه و یا تلفیقی باشد و از مقیاس‌های کوچک نظیر دریاچه یا شبه‌جزیره تا مقیاس‌های بزرگ نظیر اقیانوس و یا قاره را در برگیرد (حافظ نیا، ۱۳۸۳: ۷۱ - ۶۵). منطقه، به عرصه پهناور جغرافیایی که دارای هم پیوندی‌های جغرافیایی است اطلاق می‌شود که از نظر فرهنگی یا فیزیکی (طبیعی) متجانس باشد. منطقه ژئوپلیتیک بر پایه یک منطقه یا فضای جغرافیایی متجانس از حیث ساختاری و یا کارکردی شکل می‌گیرد. هویت یابی منطقه ژئوپلیتیک مستلزم بردارشدن سیاسی منطقه جغرافیایی متجانس و عناصر مربوط به آن است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۱). در این ارتباط، یک منطقه ممتاز - همچون آسیای مرکزی - با امتیازات ژئوپلیتیک^۱ و ژئواکونومیک^۲ خود، در همسایگی چند کشور اثربخش، می‌تواند دارای اهمیت افزونی باشد.

ریشه‌شناسی ژئوپلیتیک

ژئوپلیتیک در قرن بیست زاده شد، با پیچ‌وخم‌های آن در هم آمیخت و در پرتلاطم‌ترین مقاطع آن هویت یافت. با جنبش‌های ملی نیمه نخست سده همراهی کرد، اما نقش الهام‌بخش آن در توسعه طلبانه هیتلر آن را بنام بی‌اعتبار کرد که پس از جنگ جهانی دوم، از اندیشه‌ای بین‌المللی رخت بریست (دورو، ۱۳۸۱: ۵). ژئوپلیتیک به منزله ابزاری برای نزدیک کردن سیاست دولت‌ها به یکدیگر مورد توجه قرار گرفته است. در یک قرن گذشته و در زمانی که جغرافیای سیاسی در عرصه علوم انسانی ظاهر شد، هدف آن تجزیه و تحلیل عینی نبود، برعکس گرایش سیاسی آن به نفع یکی از دولت‌ها بود. در زمان جنگ جهانی دوم و گرایش نازی‌ها به سلطه‌طلبی و سیطره بر اروپا مشروعیت آن از بین رفت (سوتاژ، ۱۳۸۶: ۱۰). تا آنکه بار دیگر دانشمندی علم دوست از دانشگاهیان که دانش را در خدمت انسانی به کار می‌بردند و نه مانند سیاست‌مداران دربند مطامع سلطه‌جویانه و نژادپرستانه خود به کار می‌بردند و بدین وسیله بار دیگر ژئوپلیتیک در دانشگاه زاده شد و به جهانیان تنها جهت خدمت انسان و دور از جنگ مورد استفاده قرار گرفت. در سال ۱۹۰۵ کلین واژه آلمانی «گئوپلیتیک» را که به معنای «علم حکومت در حکم قلمروی در فضا» بود به کار گرفت. نه به این دلیل که کار رودلف کلین به نحو چشمگیری علمی بود، بلکه به این دلیل که اثر او آمیخته به افراط در ناسیونالیسم و داروینیسیم بود (مویر، ۱۳۷۹: ۳۶۶).

1. Geopolitics

2. Geo Economics

گفتمان ژئوپلیتیکی تروریسم

تروریسم اساساً پدیده‌ای است سیاسی اما از سایر پدیده‌هایی که سیاسی هستند و در علم سیاست مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند از جمله پدیده‌های انقلاب، شورش، کودتا، جنگ چریکی و ... متفاوت است. تروریسم اساساً پدیده‌ای است سیاسی اما از سایر پدیده‌هایی که سیاسی هستند و در علم سیاست مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرند از جمله پدیده‌های انقلاب، شورش، کودتا، جنگ چریکی و ... متفاوت است با این حال تروریسم همراه با خشونت است و تلاش دارد در جامعه ارباب و وحشت ایجاد کند تا به اهداف سیاسی خود دست یابد (Feirahi, 2006: 165). تروریسم به عنوان یک پدیده سیاسی اجتماعی که ساختاری ایهام‌گونه و روایی دارد را به سختی می‌توان به گونه‌ای تعریف نمود که مورد توافق تمام گفتمان‌ها واقع شود. همان‌گونه که ویبیک اشاره می‌کند هیچ تعریف توافقی شده‌ای در مورد تروریسم وجود ندارد؛ زیرا این کلمه مکرر با معانی ذهنی و شخصی گره می‌خورد که این معانی برای توجیه رفتار یک طرف و در مقابل محکوم کردن طرف دیگر استفاده می‌شود (Wardlaw ۲۰۰۹) لذا می‌توان گفت که تروریسم ذاتاً یک عمل سیاسی است که در یک فرایند دقیق محاسباتی از طرف گروه‌های تروریستی و علیه گروه‌ها هدف شکل می‌گیرد. بنابراین، هر تعریفی از تروریسم ذاتاً یک کنش سیاسی است که به عنوان ابزاری سازمانی در دست سیاستمداران بوده تا اینکه بیشتر مفهومی آکادمیک باشد؛ چرا که هر تعریف از تروریسم مبتنی بر قدرت سیاسی است و حکومت‌ها با زدن برچسب تروریست به دشمنان خود می‌توانند قدرتش را افزایش دهند. از اینرو، می‌توان گفت که تروریسم معجونی استعاری از اصطلاحات خاص سیاسی است که هر یک از قدرت‌ها در راستای تحقق اهداف ژئوپلیتیکی خود، تعریف متفاوتی از آن ارائه می‌کنند و برای تثبیت تعریف مدنظر خود با سایر رقبا به بازی‌های زبانی متوسل می‌شوند (احمدی پور، ۱۳۹۳: ۲۹). آگوستین در کتاب «شهر خدا» می‌نویسد: «اسکندر مقدونی یکی از دزدان دریای را اسیر کرد و از او پرسید چگونه جرات می‌کنی دربار را دچار آشوب کنی، دزد دریای در پاسخ پرسید که تو خود چگونه جرات می‌کنی جهان را دچار آشوب کنی؟! چون من آن کار را تنها با یک کشتی کوچک انجام می‌دهم و مرد دزد دریایی می‌خواند و تو چون همان کار را با ناوگانی بزرگ انجام می‌دهی تو را امپراتور می‌گویند.» (Bashirieh, 2004: 37). داستان فوق به این موضوع اشاره دارد که هیچ چیز معناداری، از جمله تروریسم، خارج از گفتمان وجود ندارد. موضوع تعریف واژه‌ای مانند تروریسم را نیز آن‌گونه که آکس اشمید هم می‌گوید نمی‌توان منفک از مرجع تعریف کننده‌اش دانست (Fahimi and Zahiri, 2008). سوری و تانکارد این مثال معروف را مطرح می‌کنند که تروریست از نظر یک فرد، ممکن است قاتل و برای فردی دیگر مبارز آزادی باشد و معنا شناسان می‌گویند لقبی که ما به شخصی می‌دهیم بستگی به مقاصد و ارزیابی‌های ما دارد. آن‌ها توضیح می‌دهند که تروریست و تروریسم، کلیشه‌هایی برای رسیدن به معنی هستند و اجماع جهان شمولى راجع به اینکه چه کسی تروریست است وجود ندارد، زیرا اهداف سیاسی و راهبردی، حکومت‌های مختلف را به طرز متفاوتی تحت تأثیر قرار می‌دهد (Sorin and Tankard, 2009). در این راستا از آنجایی که تاکنون هیچ تعریف جامعی که تمام طرف‌های درگیر و کشورهای عضو سازمان ملل را راضی کند نمی‌توان ارائه داد هر یک از کشورها سعی دارند در یک رقابت ژئوپلیتیکی مبتنی بر گفتمان قدرت / دانش، تعریف مورد دلخواه خود را مقبول جلوه دهند و بر آن اساس، اقدامات ژئوپلیتیکی خود را توجیه نمایند، موضوعی که آن گفتمان ژئوپلیتیکی تروریسم می‌نامند (احمدی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۵).

روش تحقیق

تحقیق حاضر به لحاظ هدف، کاربردی، به لحاظ روش استنتاج، توصیفی و به لحاظ ماهیت داده‌ها، کیفی است. شیوه گردآوری داده‌ها در این تحقیق، کتابخانه‌ای و اسنادی است؛ به این صورت که با مراجعه به آثار دست اول انتشار یافته، اقدام به تبیین و تحلیل آن‌ها بر اساس رهیافت ژئوپلیتیکی شده است.

یافته‌ها

سررشته سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به زنجیره بیشماری از عناصر تأثیرگذار چون تأثیر آموزه‌ها و تعلقات مذهبی، نگاه تاریخی و آرمان‌گرایی نسبت به دوستان و دشمنان، محیط ذهنی و پیرامونی پیوسته است که به دلیل تعدد و در هم تنیدگی این عناصر، امکان تعیین وزن هریک از آن‌ها کاری دشوار است؛ به ویژه که شتاب تحولات و ورود عناصر جدید بر پیچیدگی موضوع افزوده، جایگاه و وزن آن‌ها را به فراخور شرایط تغییر می‌دهد. این مطالب همگی بر چندوجهی بودن پدیده سیاست خارجی دلالت داشته و گویای منابع متکثر و متداخل هنجارهاست که برجسته شدن عنصری از آن، تابعی از ملاحظات متعدد و تطور ذهنی جوامع است. فرهنگ سیاسی معاصر ایران، دارای سه لایه یا بعد مذهبی، سنتی-ایرانی و مدرن یا آمیزه‌ای مرتبط با سه عنصر دیانت، ملیت و تجدد است. در میان این ابعاد اساسی، لایه مذهبی یکی از ارکان مقوم هویت جمهوری اسلامی ایران شناخته می‌شود. انقلاب اسلامی، تئوری‌های قدرت در معادلات کلان جهانی را به چالش کشانده و در برآیندی کلی، به منزله طرح نوینی تلقی شد که فراتر از فضای شیعی، الهام‌بخش معنوی ملت‌ها و نهضت‌های آزادی‌بخش به ویژه در جوامع مسلمان شد و به تبع آن، دین اسلام از حاشیه معادلات بین‌المللی خارج شده و در مرکز فضای ذهنی دنیای معاصر نشست. لایه و سطح دوم فرهنگ سیاسی جمهوری اسلامی ایران را سنت‌ها، آداب و رسوم و نیز باورهای مشترک ایرانی شکل می‌دهند که در طول تاریخ تکوین یافته است؛ ارزش‌های رایج در دوران ایران باستان مانند اسطوره نبرد خیر و شر، با ورود اسلام به ایران با برخی هنجارهای دینی آمیخته شده و در تعامل با آن‌ها اثرگذاری مضاعفی یافت. نتیجه این تعامل، به وجود آمدن هویت جدیدی برای ایرانیان، مبتنی بر تلفیق این هنجارها و برجسته شدن عنصر دین بود. فرهنگ سیاسی ایران به تدریج از اواسط دوره قاجار به تحت‌تأثیر عناصر و اجزایی از تجدد و فرهنگ غربی قرار گرفت که لایه سوم هویتی را تشکیل می‌دهد. در این لایه نوعی دوگانگی مشاهده می‌شود. به این معنا که از یک سو تمایل به مظاهر فناوری و علم غربی وجود دارد و از سوی دیگر، غرب یکی از عوامل اصلی عقب‌ماندگی یا توسعه‌نیافتگی ایران محسوب می‌شود. این تعارضات به عنوان یک چالش مستمر در گفتمان سیاسی تداوم دارد (یاقوتی، ۱۳۹۰: ۹۶).

اهمیت ژئوپلیتیکی خاورمیانه: منطقه بنا به دلایلی از جمله وجود بازار مصرف مناسب، آبراهه‌ها، تنگه‌ها، گذرگاه‌های آبی حساس و مهم، ۱۳٪ از ذخایر اثبات‌شده نفت جهان، بیش از ۱۳٪ ذخایر گاز طبیعی (قالیباف، ۱۳۹۴: ۲۵) و ... دارای اهمیت ژئوپلیتیکی بالایی می‌باشد؛ بنابراین خاورمیانه از نظر ژئوپلیتیکی به حدی اهمیت دارد که می‌تواند بر کدهای ژئوپلیتیکی قدرت‌های بزرگ تأثیرات شگرفی بگذارد.

اهمیت استراتژیک و گذرگاهی: خاورمیانه چهار ضلعی وسیعی است که اروپا، روسیه، آسیا و افریقا در آن به هم می‌رسند (قالیباف، ۱۳۹۴: ۲۹)؛ و اهمیت تنگه‌های هرمز، باب‌المندب، کانال سوئز، جبل الطارق، تنگه‌های ترکیه و همین‌طور دریاهای مدیترانه، احمر، خزر، سیاه و خلیج فارس در رفت‌وآمد انسان‌ها، ارتباطات تجاری و عملیات نظامی گویای نقش برجسته استراتژیک و گذرگاهی خاورمیانه است.

ویژگی‌های عامل انسانی: خاورمیانه زادگاه سه دین بزرگ اسلام، مسیحیت و یهودیت است؛ به عبارتی این جغرافیا درگیر در مجموعه‌ای از تعارضات مذهبی است. همین‌طور رشد بالای جمعیت، تفاوت‌های نژادی، زبانی (عربی، فارسی و ترکی و ...) انواعی از حکومت‌های بسته و ناکارآمد مانند پادشاهی‌ها، سلطان نشینی‌ها و ... توصیفی مختصر از ویژگی‌های عامل انسانی در جغرافیای خاورمیانه است (قالیباف، ۱۳۹۲: ۴۹). با توجه به مؤلفه‌های فوق، منطقه خاورمیانه از جمله مناطق ژئوپلیتیکی می‌باشد که جایگاه آن نیز در نظام بین‌الملل ارتقاء یافته و مورد توجه نظام بین‌المللی نیز قرار گرفته است. کشورهای این منطقه به جهت دسترسی به اقیانوس هندو تسلط بر تنگه‌های استراتژیک بسفرو داردانل، سوئز، باب‌المندب و تنگه هرمز از موقعیت برجسته‌ای جهت تأثیرگذاری بر تحولات جهانی برخوردارند. در هارتلند انرژی جهانی، تنگه هرمز که ایران را از شبه جزیره عربستان جدا نموده و با خلیج فارس و دریای عمان مرتبط می‌سازد به مثابه دروازه دریایی بخش اعظم ذخایر نفت جهان، از اهمیت استراتژیک برخوردار است. کانال سوئز و کل شبه جزیره سینا

دومین گذرگاه آبی در شرق مدیترانه محسوب می‌شوند. تنگه باب‌المنذب، نقطه کنترل دریایی بسیار با اهمیتی است. این تنگه در محل تلاقی دریای سرخ و خلیج عدن واقع شده که باریک‌ترین قسمت آن ۱۵ مایل طول دارد و از شاخ آفریقا تا بخش جنوبی شبه جزیره عربستان امتداد یافته است. می‌توان گفت که اگر کانال سوئز دروازه اصلی اروپا و شبه قاره هند به شمار می‌رود باب‌المنذب دومین دروازه دریایی بزرگ است.

خاورمیانه؛ زیستگاه نئوتروریسم

جریان‌های تندرو دینی در خاورمیانه را می‌توان اصلی‌ترین جریان نئوتروریسم محسوب کرد. امروز عمده حوادث تروریستی جهان در کشورهای نظیر سوریه، عراق، پاکستان، افغانستان و... رخ می‌دهد و به همین دلیل، خاورمیانه موضوع بسیاری از گفتگوهای دو و یا چندجانبه بین‌المللی است. سازمان FBI در سال ۲۰۰۳، فهرستی از ۸۲ سازمان خارجی را که توسط آمریکا برچسب تروریستی خورده بودند منتشر کرد که هجده مورد از آن سازمان‌ها در خاورمیانه مستقر بودند (امامزاده فرد، ۱۳۸۴، ۱۱۴). از نظر واشنگتن، همان‌گونه که در جنگ جهانی اول و دوم، فاشیسم و نازیسم و در دوره‌ی جنگ سرد، کمونیسم، دشمن ایالات‌متحده آمریکا تلقی می‌شدند، در جنگ چهارم جهانی، فاشیسم و تروریسم اسلامی و حامیان آن‌ها یعنی افغانستان، عراق، ایران، سوریه و لبنان در وهله‌ی اول و سودان، لیبی و تشکیلات خودگردان فلسطینی در وهله دوم دشمن تلقی گردیده و تغییر رژیم‌های آن‌ها از طریق قوه قهریه و به روش سخت‌افزاری در اولویت قرار گرفته است (یزدانی و ایزدی، ۱۳۸۶، ۷۷).

یکی از عوامل دینی بودن حوادث تروریستی در خاورمیانه، نقش بی‌نظیر این منطقه از جهان در پیدایش، تثبیت و گسترش ادیان الهی است. پیامبران اولوالعزم صاحب شریعت و کتاب آسمانی همگی از خاورمیانه برخاسته‌اند. «نوح (ع) از عراق برخاست و مرکز دعوت ابراهیم (ع) عراق و شام بود و به مصر و حجاز نیز سفر کرد. موسی (ع) از مصر برخاست، مرکز تولد، قیام و دعوت مسیح (ع) نیز شام و فلسطین بود و پیامبر اسلام (ص) از سرزمین حجاز برخاست، پیامبران دیگر نیز غالباً در همین مناطق می‌زیستند به طوری که می‌توان گفت که شرق میانه، منطقه پیامبر خیز جهان بوده است.» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰، ۳۶۷) البته با توجه به وضع پیدایش جوامع بشری و ظهور تمدن انسانی، این مسئله جای شگفتی نیست، زیرا مورخان بزرگ جهان تصریح می‌کنند که مشرق زمین (مخصوصاً شرق میانه)، گهواره تمدن انسانی است و منطقه‌ای که به نام هلال خصیب است. تمدن مصر باستان که قدیمی‌ترین تمدن شناخته شده جهان است، تمدن بابل در عراق، تمدن یمن در جنوب حجاز، همچنین تمدن ایران و شامات، همه نمونه‌ی تمدن‌های معروف بشری در این منطقه هستند ... قدمت تمدن انسانی در این مناطق به هفت هزار سال یا بیشتر باز می‌گردد. با این شرایط، بسیاری از دیدگاه‌های اجتماعی در خاورمیانه، پتانسیل پذیرش آموزه‌های دینی و اعتقادی - چه دین راستین و چه دین انحراف یافته را دارند. لذا بسیاری از حرکات برای اصلاح جامعه و نیل به حکومت از بستر دینی برمی‌خیزد. با این تفاسیر می‌توان ویژگی جغرافیایی نئوتروریسم یعنی خاورمیانه‌ای بودن آن را تبیین نمود. در ارتباط با رابطه جغرافیا و تروریسم، آنچه مسلم شرایط اقلیمی و جغرافیایی یک منطقه خاص در خلق و خوی مردم یک منطقه تأثیرگذار می‌باشد در این رابطه این خلدون معتقد است که دو دسته از عوامل (عوامل محیط فیزیکی و تجربیات تاریخی و فرهنگی) روی زندگی انسان‌ها اثر می‌گذارند و همچنین معتقد است که بادیه نشینان از شهرنشینان دلیرت بوده و در مرزبوم‌هایی که دارای قبائل گوناگون با عقاید و عصبیت خاص وجود دارد، بندرت دولتی نیرومند می‌تواند شکل بگیرد (ملکوتیان، ۱۳۸۳: ۲۸). کشورهای خاورمیانه نیز در اقلیمی خشک و نیمه‌خشک و در برخی از نقاط کوهستانی قرار گرفته که فارغ از تأثیرات شرایط اقلیمی بر خلق و خوی و ویژگی‌های اخلاقی مردم منطقه، این نوع جغرافیا شرایط را برای فعالیت‌های تروریستی مهیا می‌کند. وجود شرایط کوهستانی و راه‌های صعب‌العبور و دسترسی سخت به مکان‌های خاص، این امکان را برای تروریست‌ها به وجود می‌آورد تا پایگاه‌های تروریستی آن‌ها را براحتی مورد حمله قرار نگیرد و برای مثال وجود پایگاه‌های طالبان در افغانستان و القاعده در یمن که امکان جابجایی آن را میسر ساخته - و عدم موفقیت در نابودی آن‌ها را از طرف قدرت‌های بزرگ در طول دو دهه اخیر را می‌توان در این راستا دید. هرچند این به این معنی نیست که فعالیت این چنین

گروه‌های تروریستی در یک قلمرو جغرافیایی خاص مانند خاورمیانه محدود شده است. بلکه با یک نگاه کوتاه به فعالیت‌های کوتاه به فعالیت‌های های القاعده زمینه‌های فعالیت این گروه تروریستی با در نظر گرفتن نو قلمرو خواهی تا امروز وسعت زیادی یافته است تا جائیکه امروزه فعالیت خود را در اغلب نقاط جهان گسترش داده است. این نو قلمرو خواهی و توسعه فعالیت برای چالش کشیدن قدرت جهانی در قالب جنگ با کفار می‌باشد (کریمی پاشاکی، ۱۳۹۱: ۷۶).

رویکرد ایران در مواجهه با تروریسم در افغانستان بر پایه منطق ژئوپلیتیک

حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ صرف‌نظر از علل و انگیزه‌های آن، منشأ تحولات عظیمی در مفاهیم امنیتی و سیاسی در جهان به ویژه در افغانستان گردید. این حادثه باعث تبدیل شدن افغانستان به کانون توجهات جهانی و نیز همکاری بین‌المللی و بر هم خوردن موازنه قوای داخلی در افغانستان شد. همچنین در سطح بین‌المللی موجب آغاز ریزنی‌های منطقه‌ای و بین‌المللی با جمهوری اسلامی ایران برای همکاری در خصوص افغانستان و از سوی دیگر تلاش بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای برای تاثیرگذاری بر این بحران شد. چند دلیل عمده باعث گردید که ایران نیز در مسیر حوادث افغانستان وارد گردد. علاوه بر نابودی طالبان که خود از نظر امنیتی به نفع جمهوری اسلامی ایران بود، بلکه استقرار نیروهای آمریکایی در و پس از آن نیروهای ناتو، مشکلات امنیتی ایران را ۱ افغانستان، در قالب گروه آیساف گسترش می‌داد و جنبه‌های مختلف تهدیدات امنیتی را شامل می‌شد. همچنین علاوه بر عنصر همسایگی عواملی از قبیل قرابت فرهنگی، مشترکات تاریخی و مذهبی، تضاد بامشی گروه طالبان موجب شده بود تا ایران نقش تاریخی خود را در قبال تحولات ناشی از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ در افغانستان ایفا نماید. موقعیت ممتاز و استراتژیک ایران، وجود مرزهای طولانی میان دو کشور، حضور بیش از ۳ میلیون آواره افغانی در ایران، نفوذ تاریخی و فرهنگی ایران در افغانستان، باعث شد که از ابتدا نقش و جایگاه ایران مورد توجه جهانیان و به ویژه کشورهای عضو ائتلاف ضد تروریسم به رهبری آمریکا قرار گیرد. از طرف دیگر حذف طالبان از صحنه سیاسی افغانستان به هدف مشترک ایران و آمریکا مبدل گشت که برای نیل به این هدف همکاری‌هایی را نیز با هم صورت دادند که از طرف ایران حذف طالبان از صحنه سیاسی و اجتماعی افغانستان، از بین رفتن تهدید ایدئولوژیک و امنیتی به عنوان هدف به شمار می‌رفت. بدنبال حملات تروریستی ۱۱ سپتامبر با منشأ و مدیریت القاعده مستقر در افغانستان و رد خواست آمریکا توسط گروه طالبان مبنی بر تحویل دادن بن‌لادن به مقامات ایالات متحده مقدمات حمله نظامی به افغانستان را در چهارچوب گسترده‌ای به نام مبارزه با تروریسم فراهم گردید تا اینکه در تاریخ ۷ اکتبر ۲۰۰۱ آمریکا و ناتو به افغانستان با شعارهای «جنگ علیه تروریسم» حمله کردند (شریفی، ۱۳۸۲: ۳)؛ که این امر تأثیرات ژئوپلیتیکی مهمی را بدر حوزه منطقه‌ای و بین‌المللی بویژه برای کشورهای پیرامونی از جمله جمهوری اسلامی ایران که یکی از بزرگترین همسایه‌های افغانستان می‌باشد ایجاد کرد. آنچه مسلم، در صحنه سیاست و روابط بین‌الملل، کشورها بر اساس موقعیت جغرافیایی، منافع، علایق و وابستگی‌های ژئوپلیتیکی خود به کنشگری می‌پردازند. در واقع سیاست خارجی کشورها در کنار سایر متغیرها، تابعی از واقعیت‌های ژئوپلیتیکی موجود است (اسدی کیا، ۱۴۰۰: ۱). ایران همچنین، ۶۰۰ میلیون دلار کمک بلاعوض برای بازسازی افغانستان به این کشور اعطا کرد که بیشتر از کمک‌های ژاپن بود، سفر رئیس‌جمهور ایران به افغانستان، در ۱۳ اوت ۲۰۰۲ که در واقع اولین سفر یک رئیس دولت خارجی پس از نشست لویی جرگه اضطراری بود و نشان‌دهنده حمایت ایران از دولت جدید افغانستان، به ریاست حامد کرزای بود. حمایت از برنامه‌های دولت جدید افغانستان، از دیگر اهداف بنیادین جمهوری اسلامی ایران برای کمک به بازسازی افغانستان است. فرصت پیش آمده برای ملت افغانستان بسیار مهم و برای جامعه جهانی درخور توجه است، زیرا حق مردم افغانستان برای توسعه و پیشرفت، باید به رسمیت شناخته شود. ایران نیز درصدد است، در این کار بزرگ به خوبی ایفای نقش کند. توسعه تنها یک نیاز برای افغانی‌ها نیست، بلکه صلح و ثبات منطقه به توسعه افغانستان وابسته است و ایران نه تنها به خاطر مردم افغانستان، بلکه برای امنیت ملی و توسعه خود، خواهان صلح و توسعه افغانستان است. (شاملو، ۱۳۹۳: ۱۲۳)

به‌طور کلی، سیاست‌های راهبردی ایران در قبال افغانستان در دوره جدید، بر شش اصل استوار است: صلح و ثبات، تأمین ارضی، حکومت متعادل (مبتنی بر الگوی ائتلاف منصفانه، مشابه وضعیت عراق نوین)، موازنه قدرت بین گروه‌های قومی، روابط دوستانه و همکاری‌های اقتصادی. روند تحول دولت در افغانستان، طی سه دهه گذشته بسیار متغیر بوده است. برخی از این دگرگونی‌ها در جهت منافع جمهوری اسلامی ایران و موفقیت سیاست خارجی آن بوده و برخی دیگر، نیز در جهت مخالف منافع و امنیت ملی ایران بوده است و عمدتاً ناکامی‌هایی برای سیاست خارجی تلقی می‌شود. سقوط رژیم طالبان موجب برچیده شدن تهدید عمده‌ای از مرزهای شرقی ایران شد و گروه‌های نزدیک به ایران به قدرت راه یافتند؛ اما تحولات اخیر به‌طور کامل، در جهت منافع ایران نبوده است. از اجلاس بن در سال ۲۰۰۱ تا برگزاری انتخابات لویی جرگه قانون اساسی در آذر و بهمن ۱۳۸۲، و شکل‌گیری دولت‌های حامد کرزای و اشرف غنی، برخی تحولات به زیان ایران در جریان بوده و این روند به‌طور تدریجی و در جهت کم‌رنگ‌تر شدن نقش ایران در این کشور ادامه داشته است که این امر ناشی از دخالت دیگر کشورها و قدرت‌های خارجی ذینفع و همچنین تحت تأثیر آن افزایش بی‌ثباتی‌های امنیتی و سیاسی در سال‌های اخیر در افغانستان بوده است. از این منظر، به زعم نگارنده رساله حاضر، هرچند پس از حوادث ۱۱ سپتامبر رویکرد ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی در مبارزه با تروریسم بویژه در افغانستان مبتنی بر راهبردهای ژئوپلیتیکی بر پایه رئالیسم و همکاری با کشورهای دیگر برای مقابله با رشد تروریسم گسترش یافته القاعده در افغانستان گردید و به صورت مقطعی موجب همکاری ایران و امریکا در این حوزه گردید، اما در طول بازه زمانی ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۱، مجموعه رویکردهای ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی در خصوص افغانستان متأثر از واقعیت‌های ژئوپلیتیکی موجود در این حوزه به شرح زیر می‌باشد:

- ۱- ایجاد خلأ سیاسی با خروج نیروهای خارجی از افغانستان، بازیگری قدرت‌های منطقه‌ای برای پر کردن خلأ موجود را به دلایل حفظ ثبات منطقه‌ای و یا ایجاد و گسترش حوزه‌های نفوذ شدت می‌بخشد و عرصه‌ای برای رقابت و نفوذ در افغانستان و احتمالاً "درگیری‌های جدید ژئوپلیتیکی آغاز می‌شود.
- ۲- نقش‌آفرینی بازیگران متعدد پیرامونی، منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای با منافع و اولویت‌های متعدد، متفاوت و بعضاً "متضاد، به زودی در افغانستان تحت حکومت طالبان آغاز می‌شود. همه کشورهای منطقه دارای منافع خاصی هستند که بر مشارکت آنان در آینده افغانستان تأثیر می‌گذارد و بدین ترتیب بازی قدرت در منطقه شکل می‌گیرد.
- ۳- فشارهای ژئوپلیتیکی بر ایران، از سوی مرزهای شرقی با توجه به واقعیت‌های جبر جغرافیایی از جمله وجود مسائل مرزی و امنیتی، مشکلات هیدروپلیتیکی مابین دو کشور، جریان مهاجرت و مشکلات پناهجویان و عواقب آن برای کشور میزبان و تأثیر آن بر روابط سیاسی ایران و افغانستان تشدید خواهد شد.
- ۴- محاسبات سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای پس از خروج امریکا و ناتو از افغانستان و تحولات داخلی این کشور و ایجاد تحول بزرگ در سیاست‌های توسعه‌ای و برنامه‌های منطقه‌ای اقتصادی و تجاری و همچنین ترانزیتی قدرت‌های منطقه‌ای از جمله روسیه و چین، از واقعیت‌های قابل پیش‌بینی است. در صورت ایجاد ثبات سیاسی در افغانستان، فرصت‌های سرمایه‌گذاری‌های هنگفت و زیرساختی و جریان عظیم تجاری و ورود افغانستان به چرخه طرح‌های بزرگ اقتصادی، تأثیرات عمیق ژئوپلیتیکی در نقش‌آفرینی کشورهای منطقه خواهد داشت. به عبارتی، افغانستانی که تا دیروز، عرصه نامنی و بی‌ثباتی، تنش و درگیری و هزینه‌های نظامی و امنیتی برای منطقه بود، با اتخاذ یک مشی سیاسی متوازن و قاعده‌مند می‌تواند تبدیل به صحنه بازی‌های برد-برد برای کشورهای منطقه و فرامنطقه شود.
- ۵- در عین حال که مسائل امنیتی در مرزهای دو کشور چین و افغانستان، از جمله تهدید احتمالی تبدیل شدن افغانستان به پناهگاهی امن برای جدایی‌طلبان اوغور و جنبش ترکستان شرقی و تضعیف تمامیت ارضی چین در منطقه سین‌کیانگ وجود دارد، با این حال، برنامه‌های توسعه‌ای چین به ثبات پایدار در افغانستان بستگی دارد. (اسدی کیا، ۱۴۰۰: ۱).
- در پی تحولات افغانستان، روندهای ژئوپلیتیکی در منطقه پیرامون ایران، از جمله اقتصادهای پساکروناپی، منازعات داخلی، جنگ‌های سرد خاورمیانه‌ای چگونه تحلیل می‌شود و تا چه حد بر سیاست‌های کلان و استراتژی منطقه‌ای ایران تأثیرگذار است؟

– تا چه حد سابقه تمدنی، تاریخی، زبانی و دینی دو کشور ایران و افغانستان، در ترتیبات سیاسی و معادلات امنیتی پیش روی دو کشور مؤثر خواهد بود؟

– بده بستان‌های سیاسی قدرت‌های منطقه‌ای و طالبان چگونه پیش‌بینی می‌شود و چه تأثیری در صورت‌بندی نظم منطقه‌ای دارد؟

– فرصت‌ها و چالش‌های منطقه‌ای برای کشورهای پیرامونی افغانستان و منطقه کدام است و ایران چگونه می‌تواند منافع سیاسی، امنیتی و اقتصادی خود را تأمین کند؟

– ایفای نقش ترانزیتی و ورود افغانستان به پروژه‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای منطقه‌ای و کریدورهای اقتصادی آسیای غربی-آسیای مرکزی-چین، به جریان افتادن طرح‌های فوریه چین با ازبکستان جهت ساخت خط آهن ازبکستان-افغانستان-چین، چه پیامدهایی در بازیگری و نقش افغانستان در ترتیبات منطقه‌ای خواهد داشت؟

– در حکومت طالبان، آیا چارچوب اقتصاد افغانستان همچنان بر پایه مواد مخدر و کشت خشخاش شکل می‌گیرد؟ و آیا نقش این کشور در تروریسم جهانی و جرائم سازمان‌یافته ادامه می‌یابد؟

– با تثبیت حکومت طالبان، احتمال افزایش یا کاهش تنش‌ها و التهابات منطقه‌ای، به عبارتی، وجود بازی‌های ژئوپلیتیکی متعدد در منطقه چگونه ارزیابی می‌شود؟

در تحلیل کلی از رویکرد ژئوپلیتیکی ایران به افغانستان در حوزه مقابله با تروریسم و تأمین و تداوم امنیت ملی و منطقه‌ای، به نظر می‌رسد در رابطه با افغانستان، موقعیت ژئوپلیتیکی ایران ایجاب می‌کند که نقش توازن بخش چهره ژئوپلیتیکی در منطقه را مزیت نسبی خود قرار داده و از این منظر بازیگر ژئوپلیتیکی باشد که در تحولات منطقه‌ای نمی‌تواند منزوی و منفعل باشد. افغانستان در همسایگی شرق ایران یکی از نقاط آسیب‌پذیر در آسیای غربی از منظر آلودگی سیاسی و امنیتی و ترویج خشونت و تروریسم در کنار تولید و توزیع مواد مخدر جهان و مخصوصاً آسیا و اروپا است و تحولات این کشور نه تنها بر امنیت ملی ایران، بلکه بر صلح و ثبات منطقه‌ای تأثیر می‌گذارد. این موقعیت ویژه سرزمینی با حضور آمریکا در این کشور در فاصله سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ به منظور کنترل و فشار بر ایران نقش ویژه‌ای پیدا کرده بود؛ زیرا اهمیت سیاسی-اقتصادی و موقعیت ژئوپلیتیکی سرزمین افغانستان و همچنین موقعیت منطقه‌ای این کشور برای آمریکا از منظر تقویت موقعیت و حضور منطقه‌ای‌اش برای مهار چین، روسیه، ایران و پاکستان معادلات روابط منطقه‌ای افغانستان با همسایگانش را پیچیده و دارای متغیرهای متعدد می‌کرد. در این زمینه تلاش آمریکا برای بازسازی حضور ۱۴ ساله خود در افغانستان برای اهداف استثماری از منابع این کشور و نیز بهره‌برداری منطقه‌ای از حضورش در افغانستان همواره مورد توجه سیاست‌گذاران ایرانی بوده است؛ اما با وجود حضور طولانی آمریکا در افغانستان که با هزینه‌های گزاف مادی و معنوی، با اهداف غیر شفاف و به ضرر مردم این کشور صورت گرفت، نتوانسته است کمک مؤثری در استقرار امنیت و ایجاد صلح و ثبات در این کشور و آغاز روند توسعه و نوسازی در افغانستان کند؛ جز آنکه هر از گاهی اخباری از غارت معادن این کشور از سوی نظامیان یا شرکت‌های اقتصادی آمریکا به رسانه‌ها درز می‌کند و همچنان بخش‌های مهمی از این کشور در اختیار طالبان بوده و زمینه‌های فعالیت داعش و سایر گروه‌های مبارز نیز کم‌وبیش فراهم شد (تاجیک ۱۳۹۷: ۱). در چنین شرایطی است که به دلیل قدرت سرزمینی و سیاسی طالبان این گروه توانسته است افکار عمومی داخل و خارج این کشور را مجاب کند که وزنه‌ای مهم و غیرقابل چشم‌پوشی در معادله ثبات سیاسی و استقرار صلح و امنیت در این کشور است؛ بنابراین بازیگران مختلف در افغانستان تلاش کردند هریک از منظر اهداف، مطامع، رویکرد و زمینه‌هایی که دارند، به طالبان نزدیک و با استفاده از اهرم‌های نفوذ خود وزن سیاسی خویش را برای تأثیرگذاری بر صحنه داخلی افغانستان افزایش دهند.

روی هم رفته، رویکرد ایران در مواجهه با تروریسم در سوریه بر پایه منطق ژئوپلیتیک را می‌توان اینگونه بیان کرد که تحولات جهان عرب، هم از بعد «منافع»^۱ و هم از بعد «ارزش‌ها»^۲ برای ایران حائز اهمیت است. از لحاظ منافع، مسائل عمدتاً بر محور جابجایی حکومت‌ها و تأثیرات آن بر روابط دوجانبه و ثبات منطقه‌ای، معادلات مربوط به توازن قدرت و نقش بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای و به‌طور کلی منافع اقتصادی و سیاسی قرار دارد. از لحاظ ارزش‌ها هم این تحولات به لحاظ پیروی از شعارهای انقلاب اسلامی، عمدتاً بر محور حمایت از جنبش‌های مردمی، مبارزه با نقش بیگانگان در منطقه و تحقق «وحدت اسلامی»، حائز اهمیت است. از آغاز بروز این تحولات، تلاش اصلی سیاست خارجی ایران، چگونگی برقراری تعادل بین تأمین «منافع» و پیگیری خواسته‌های «ارزشی» بوده است.

نتیجه‌گیری

منطقه خاورمیانه و به‌طور خاص منطقه خلیج فارس به دلیل وجود قومیت، مذاهب، گرایش‌های غربگرا، بنیادگرا و همچنین دخالت عوامل خارجی و بیگانه همواره صحنه درگیری‌ها و نزاع‌های خونین و همچنین جنبش‌های رادیکال و افراطی بوده است. ضمن اینکه ظهور عصر مدرن و فراگیر شدن گفتمان دموکراسی و جامعه مدنی به آن صورت که تصور می‌شد، نتوانست مشکلات خشونت‌بار در این منطقه را حل نماید. عناصر مدرن و وارداتی در این منطقه نه تنها کمکی به حل بحران خشونت‌آمیز در این منطقه نکرده‌اند، بلکه خود نیز عاملی برای افزایش تنش‌ها و درگیری‌های مذهبی و قومی شده‌اند. به‌گونه‌ای که در دهه‌های اخیر جهان اسلام دستخوش یکپارچه نا امنی و نا آرامی و آتش فتنه و اختلاف میان گروه‌ها و طوایف مختلف فکری و عقیدتی شده و بدتر آنکه این خشونت‌ها به صورت تئوریزه و چارچوب مند و در قالب یک منظومه فکری و اعتقادی به دنیا عرضه شده است. مروری بر عملکرد گروهک‌های تروریستی در مناطق تحت فعالیت و نفوذشان روشن می‌کند که همه این گروهک‌ها از یک ساختار واحد فرقه‌ای تبعیت می‌کنند و تنها با تکیه بر عنوان اسلام، اقدامات تروریستی و خشونت‌ها و قساوت‌های عجیب و غریب خود را توجیه نموده‌اند.

ظهور جریان‌های افراطی تکفیری همچون القاعده، طالبان، بوکو حرام و داعش، از جمله تلخ‌ترین رویدادهای جهان اسلام در تاریخ معاصر آن بشمار می‌رود. خلأ عقلانیت و معنویت و غلبه ظاهرگرایی و سطحی‌گری در فهم و تفسیر دین، از زمینه‌های شکل‌گیری چنین گرایش‌هایی است که اغراض سیاسی هم در شکل‌گیری و تقویت این جریان‌ها بی‌تأثیر نبوده است. در این میان، گروه‌های چون القاعده گروه داعش (با به زعم آن‌ها دولت اسلامی عراق و شام) یکی از گروه‌ها و جریان‌های تروریستی در عراق و سوریه می‌باشد که فعالیت نظامی خود را از سال ۲۰۱۳ میلادی از سوریه آغاز و بخش‌هایی از این کشور از جمله استان رقه را تصرف کرد این گروه سپس به عراق حمله و مناطقی از جمله استان الانبار، موصل و تکریت را در این کشور به تصرف و کنترل خود درآورد. این جریان تروریستی - تکفیری پس از تصرف موصل، بیانیه تشکیل خلافت اسلامی به رهبری ابوبکر البغدادی را صادر و در مدت کوتاهی به دلیل خشونت‌ها و مجازات‌های سنگین، شهرت جهانی یافت. با توجه به اینکه خاورمیانه در دهه‌های اخیر آستان تحولات گسترده و ژرفی از ناحیه ظهور افراط‌گرایی‌های دینی و گسترش اقدامات تروریستی همچون القاعده و داعش بوده است لزوم بررسی اقدامات این جریان‌های تروریستی در قالبی تئوریک امری ضروری بود، لذا یکی از مهمترین موضوعات در رابطه موضوع پژوهش حاضر این مساله بود که بر پایه چه نظریه‌ای به شکل مناسب‌تری می‌توان به تبیین مساله اصلی پژوهش مبتنی بر این پرسش اساسی یعنی «رویکرد ژئوپلیتیکی ایران در مهار تروریسم از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ در منطقه خاورمیانه متأثر از چه عواملی بوده است؟»، رسید. در پاسخ به این پرسش اصلی فرضیه اصلی پژوهش مبتنی بر این گزاره است که «به نظر می‌رسد منطق سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در ارتباط با مقابله با تروریسم در برخی مناطق همچون افغانستان و سوریه متأثر از رهیافت‌های ژئوپلیتیکی (واقع‌گرایی تدافعی) و در برخی مناطق همچون عراق و یمن متأثر از رهیافت‌های ژئوکالچری می‌باشد». به بیان دیگر و در تشریح بیشتر این فرضیه باید به این شکل توضیح داد که اگر در بررسی مقوله

1. interests

2. values

تروریسم و افراط‌گرایی دینی به عنوان یکی از نمودهای عینی آن در منطقه خاورمیانه، صرفاً از منظر تئوری‌ها و نظریات جریان اصلی همچون واقع‌گرایی به این حوزه پرداخته می‌شد بدون شک با برخی نارسایی‌های مهم در کلیت یا بخش‌های مهمی از تحلیل روبرو می‌شدیم چرا که این نظریه به تنهایی پاسخ‌گوی مناسی برای تحلیل ابعاد تروریسم در منطقه بویژه در حوزه‌های مورد پژوهش نبودند و از سوی دیگر بیانگر و پاسخ‌گوی مناسی برای درک منطق و راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی در برخی حوزه‌هایی که دارای تعلقات ژئوکالچری مبتنی بر مؤلفه‌های مشترک هنجاری، هویتی و ... نبودند. از این منظر ضروری بود تا در کنار در کنار رهیافت‌های خردگرایانه ای چون واقع‌گرایی، به سراغ نظریات ترکیبی در تحلیل این پدیده تروریسم در منطقه رفت که در این میان نظریه سازه انگاری از جمله نظریه‌هایی است که با ترکیبی از انگاره‌های خردگرایانه و انعکاس‌گرا از ظرفیت و مطلوبیت بیشتری برای تبیین این پدیده دارا بود چرا که سازه انگاری علاوه بر اینکه ضعف دولت مرکزی-به عنوان یکی از گزاره‌های مورد اشاره واقع‌گرایان- را به عنوان زمینه مؤثر بر ظهور جریان‌های تروریستی در نظر می‌گیرد اما غافل از مقولات هویتی-فرهنگی و. نمی‌شود و با در نظر داشتن هردو نحله فکری، تحلیل خود را به پیش می‌برد. در این راستا نگارنده رساله حاضر بر این باور است که هر دو نظریه ژئوپلیتیک و سازه‌گرا با توجه به ظرفیت‌های خود، توانایی تبیین مناسب‌تری را شکل‌گیری و تبیین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با تروریسم در منطقه خاورمیانه داشتند به‌گونه‌ای که به همان میزان میزان رهیافت‌های ژئوپلیتیکی را در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در افغانستان و سوریه به همان میزان پررنگ تر از رهیافت‌های متأثر از مؤلفه‌های سازه انگارانه می‌باشد که در نکته مقابل آنچه در منطق سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در عراق و یمن دیده می‌شد پررنگ بودن مؤلفه‌ها و رهیافت‌های سازه انگارانه در راهبرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با تروریسم به نسبت به متغیرهای ژئوپلیتیک بود. از این رو با توجه به گستره جغرافیایی کشورهای منطقه و به تبع آن تلفیق ملاحظات ژئوپلیتیکی، در کنار رویکردهای سازه انگارانه در قالب وجوه غالبی از اشتراکات فرهنگی، دینی، تاریخی و مذهبی جمهوری اسلامی ایران با کشورهای خاورمیانه به لحاظ ژئوکالچر، در بررسی منطق سیاست‌های جمهوری اسلامی در مهار تروریسم در خاورمیانه لازم و ضروری می‌باشد و به نظر می‌رسد هر یک از این نظریه‌ها در مناطق و کشورهای خاصی همچون عراق و یمن، بیشتر مبتنی بر منطق سازه انگارانه و در کشورهای دیگری همچون افغانستان و سوریه بر پایه منطق ژئوپلیتیک، تصویر دقیق‌تری را در تحلیل ابعاد موضوعی پژوهش فراهم می‌نماید لذا از ظرفیت‌های این نظریه‌ها در تحلیل حوزه‌های مختلف این پژوهش به شرح زیر استفاده گردید:

در خصوص انتخاب رهیافت‌های سیاست خارجی مبتنی بر رویکردهای ژئوپلیتیکی و ژئوکالچری، از بین راهبردهای مختلفی که نظام سیاسی جمهوری اسلامی برای مقابله با تروریسم بویژه در کشورهای همچون افغانستان، عراق، سوریه و یمن می‌توانسته اتخاذ کند، راهبردهای مبتنی بر منطق ژئوپلیتیکی در چارچوب واقع‌گرایی نوکلاسیک یا رئالیسم تدافعی از یکسو و راهبردهای مبتنی بر منطق ژئوکالچر در چارچوب سازه انگاری به دلیل وجود مؤلفه‌های هنجاری و هویتی و ... بیش از دیگر نظریه‌ها در تحلیل موضوع پژوهش مبنی بر «بررسی نقش ژئوپلیتیکی ایران در مهار تروریسم از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ در منطقه خاورمیانه» کاربرد و ارجحیت داشته‌اند. در این میان و آنچه مسلم با توجه به ظرفیت‌های هر دو نظریه در رویکرد سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به حوزه مبارزه با تروریسم و مهار آن در خاورمیانه، پژوهش حاضر بر این باور است که دیدگاه ژئوپلیتیکی به مهار تروریسم، از لحاظ سیاست‌گذاری، بهتر می‌تواند منافع جمهوری اسلامی را از طریق ترغیب دولت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای به همکاری بیشتر برای حفظ و تقویت سیستم دولت‌های خاورمیانه و مقابله فوری با جریان‌های تروریستی تأمین کند و در این میان یکی از وجوه برتری دیدگاه دوم (ژئوپلیتیک) بر دیدگاه اول (ژئوکالچر) این است که با توجه به اتصال ارزشی مؤلفه‌های ژئوکالچر همچون اشتراکات دینی، مذهبی و زبانی و هویتی در بخش‌های گسترده‌ای از خاورمیانه به پدیده تروریسم دینی و مذهبی همچون (القاعده، طالبان و داعش)، این ویژگی همزمان به این جریان‌های تروریستی، امکان و توجیه لازم در جذب و بکارگیری نیروهای جدید و تعریف آن در قالب یک منازعه فرقه‌ای (شیعه و سنی) را می‌دهد که این مسئله می‌تواند منجر به تداوم بحران و

یا کاهش میزان موفقیت رویکرد جمهوری اسلامی ایران در مواجهه با این جریان‌های تروریستی در مناطق عمدتاً سنی نشین خاورمیانه شود. در مقابل، دیدگاه ژئوپلیتیک از لحاظ سیاست‌گذاری، دولت‌های منطقه را به همکاری بیشتر برای حفظ و تقویت سیستم دولت و مقابله فوری با این گروه تروریستی در قالب حفظ امنیت و منافع ملی کشورهای خود تشویق می‌کند و به‌نوعی رویکرد چندجانبه‌گرایی را در منطقه گسترش می‌دهد که به نظر بهتر می‌تواند در واکاوی نقش جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با تروریسم در خاورمیانه و تحلیل عملکرد آن در فاصله سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ مؤثر باشد که در این پژوهش به بررسی و تحلیل بیشتر ابعاد آن پرداخته شد.

منابع

۱. احمدی‌پور، زهرا، جنیدی، رضا، آقا گل‌زاده، فردوس. (۱۳۹۵). مفهوم‌سازی گفتمان ژئوپلیتیکی تروریسم؛ تصویرسازی ژئوپلیتیکی دولت بوش از خاورمیانه. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، ۱۲(۴۳)، ۲۸-۵۳.
۲. اخباری، محمد و نامی، محمدحسن. (۱۳۸۸). جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران. تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۳. اسدی، علی‌اکبر. (۱۳۹۷). تغییرات ژئوپلیتیک در عراق و تحول در راهبرد سیاست خارجی ایران. سیاست کاربردی، ۱(۱)، ۱۱۳-۱۳۹.
۴. اسلامی مجد، محمد، درخشه، جلال، بیگی، علیرضا. (۱۳۹۸). تأثیر اتحاد علیه تروریسم بر منابع مادی قدرت ملی جمهوری اسلامی ایران، جمهوری عراق و جمهوری عربی سوریه از منظر واقع‌گرایی. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۳۰(۳)، ۱۹۹-۲۱۵.
۵. اطاعت، جواد (۱۳۸۵) ژئوپلیتیک و سیاست خارجی ایران، ناشر: انتخاب
۶. اعظمی، هادی. (۱۳۸۵). «وزن ژئوپلیتیکی و نظام قدرت منطقه‌ای (بررسی موردی: جنوب غربی آسیا)». فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دوم، شماره سوم و چهارم.
۷. افتخاری، اصغر، شبستانی، علی. (۱۳۹۰). راهبرد جمهوری اسلامی ایران در مقابله با تروریسم. فصلنامه آفاق امنیت، ۴(۱۲).
۸. امیری‌اختیاری، رضا و حسین دوست‌محمدی (۱۳۹۶)، «نقش قدرت‌های تأثیرگذار در بحران سوریه و تحلیل ژانوسی از منافع ملی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه پژوهش‌های انقلاب اسلامی، شماره ۲۱، تابستان، صص ۶۹-۴۱.
۹. برزگر، کیهان، (۱۳۸۶). «جایگاه تروریسم جدید در مطالعات خاورمیانه و روابط بین‌الملل». فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال سیزدهم و چهاردهم، شماره ۴ و ۱، بهار و زمستان.
۱۰. برزگر، کیهان، (۱۳۹۳). «تحولات اخیر عراق و امنیت ملی ایران»، پژوهشکده مطالعات استراتژیک خاورمیانه، ۲۳ شهریور.
۱۱. ترابی، یوسف، (۱۳۸۸). «سیاست‌های جمهوری اسلامی در مدیریت تنوعات اجتماعی». فصلنامه دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول.
۱۲. حاجی‌یوسفی، امیرمحمد. (۱۳۸۸). «هلال شیعی؛ فرصت‌ها و تهدیدها برای جمهوری اسلامی ایران، اعراب و آمریکا»، فصلنامه دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول.
۱۳. حاجی‌یوسفی، امیرمحمد. (۱۳۸۸). «هلال شیعی؛ فرصت‌ها و تهدیدها برای جمهوری اسلامی ایران، اعراب و آمریکا». فصلنامه دانش سیاسی، سال پنجم، شماره اول.
۱۴. حافظ‌نیا، محمدرضا و قالیباف، محمدباقر. (۱۳۸۰). «راهبرد توزیع فضایی قدرت سیاسی در ایران از طریق توسعه نهادهای محلی». فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال شانزدهم، شماره ۲(پیاپی ۶۱).
۱۵. حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران. تهران: انتشارات سمت...
۱۶. حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک. مشهد: انتشارات پاپلی.
۱۷. حافظی، پریسا، تولای کارا دنیز، (۲۰۱۴)، «ایران می‌گوید مقابله با تروریسم یک اولویت است»، روتترز، ۹ ژوئن.
۱۸. حسینی صیاد نورد، مجید، مایلی، محمدرضا. (۱۳۹۹). تحویل نظریه سازه‌انگاری از روابط بین‌الملل به مباحث علوم سیاسی. فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۳(۲)، ۱۳۱-۱۶۰.

۱۹. درودیان، محمد (۱۳۸۰)، نقد و بررسی جنگ ایران و عراق ۲ اجتناب‌ناپذیر جنگ، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ
۲۰. دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۸۸)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، نشر سمت، تهران.
۲۱. دوئرتی جیمز و رابرت فالتزگراف. (۱۳۸۸) نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل. ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب. تهران: نشر قومس
۲۲. رحیمی، سردار محمد، (۱۳۹۱)، ژئوپلیتیک افغانستان در قرن بیستم، کابل: انتشارات سعید.
۲۳. رشنو، نبی‌الله (۱۳۸۸) ژئوپلیتیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، آوای دانش گستر
۲۴. زین‌العابدین، یوسف. (۱۳۸۹). ژئوپلیتیک (ایده-کاربرد). رشت: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت
۲۵. سلیمی، صادق (۱۳۸۲)، جنایات سازمان‌یافته فراملی، تهران: انتشارات صدرا. قوام، عبدالعلی. (۱۳۸۶) روابط بین‌الملل، نظریه‌ها و رویکردها. تهران: انتشارات سمت
۲۶. عزتی، عزت‌اله، (۱۳۸۸). جغرافیای استراتژیک ایران، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۲۷. عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۴)، تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، چاپ دوم، نشر وزارت خارجه، تهران.
۲۸. عزتی، عزت‌الله. (۱۳۸۰). ژئوپلیتیک. تهران: انتشارات سمت.
۲۹. قصاب زاده، مجید. (۱۳۹۱). «جایگاه ژئواکونومی ایران در منطقه خاورمیانه بزرگ». جلد دوم، رشت (دانشگاه آزاد اسلامی). ایران.
۳۰. کریمی پاشاکی، سجاد و احمدی دهکا، فریبرز (۱۳۹۱). جغرافیای ترور، تهدیدهای تروریستی در جهان معاصر، رشت؛ انتشارات بازرگان
۳۱. کریمی‌پور، یدالله و محمدی، حمیدرضا. (۱۳۸۸). ژئوپلیتیک ناحیه‌گرایی و تقسیمات کشوری. تهران: نشر انتخاب.
۳۲. محمدنیا، مهدی، پورحسن، ناصر. (۱۳۹۸). ژئوپلیتیک احساس و روابط ایران و آمریکا (با تأکید بر بحران گروگان‌گیری). فصلنامه علمی مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۲(۴۷)، ۱۲۱-۱۵۰.
۳۳. مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۴)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران، انتشارات سمت.
۳۴. مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۹) تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل. چاپ اول. تهران: نشر سمت
۳۵. ملکوتیان، مصطفی (۱۳۸۳)، جغرافیا و سیاست، قم، حق یاوران
۳۶. منصور، جهانگیر (۱۳۹۸)، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر دوران، چاپ ۱۲۸.
۳۷. نوروزی‌امیری، حسین (۱۳۹۴)، «بررسی تطبیقی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در قبال تحولات بیداری اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد مطالعات منطقه‌ای، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.
۳۸. نیاکویی، امیر (۱۳۹۲)، «بررسی بحران‌های عراق و سوریه در پرتو نظریه‌های امنیتی»، فصلنامه سیاست جهانی، دوره ۲، شماره ۱، بهار، صص ۹۵-۱۱۵.
۳۹. هشترودی، یاشار (۱۳۸۹)، «امنیت»، روزنامه رسالت، شماره ۷۱۹۷، ۱۸ بهمن،
۴۰. ونت، الکساندر (۱۳۸۱). نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل، ترجمه حمیرا مشیرزاده، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.